BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING FONETIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Sattorova Gulruh Sobirjonovna
Boshlang‘ich talim Magistr 1 kurs

Annotatsiya: Tezisda fonetik mashqlarda raqamli vositalardan maqsadli foydalanish yo‘llari muhokama qilinadi. Tovushni tinglash, talaffuz qilish, tahlil etish va nutqda qo‘llashni bog‘lovchi topshiriqlar o‘zbekcha misollar asosida taklif qilinadi. Asosiy fikr shundan iboratki, topshiriqning qiymati ekran bilan bajarilishida emas, bolani tovush ustida ongli ishlashga undashidadir. Tezis nazariy-metodik xarakterga ega; empirik tadqiqot va tajriba-sinov o‘tkazilmagan.

Kalit so‘zlar: fonetik kompetensiya, fonematik anglash, tovush–harf munosabati, audio mashq, qayta aloqa, boshlang‘ich ta’lim.

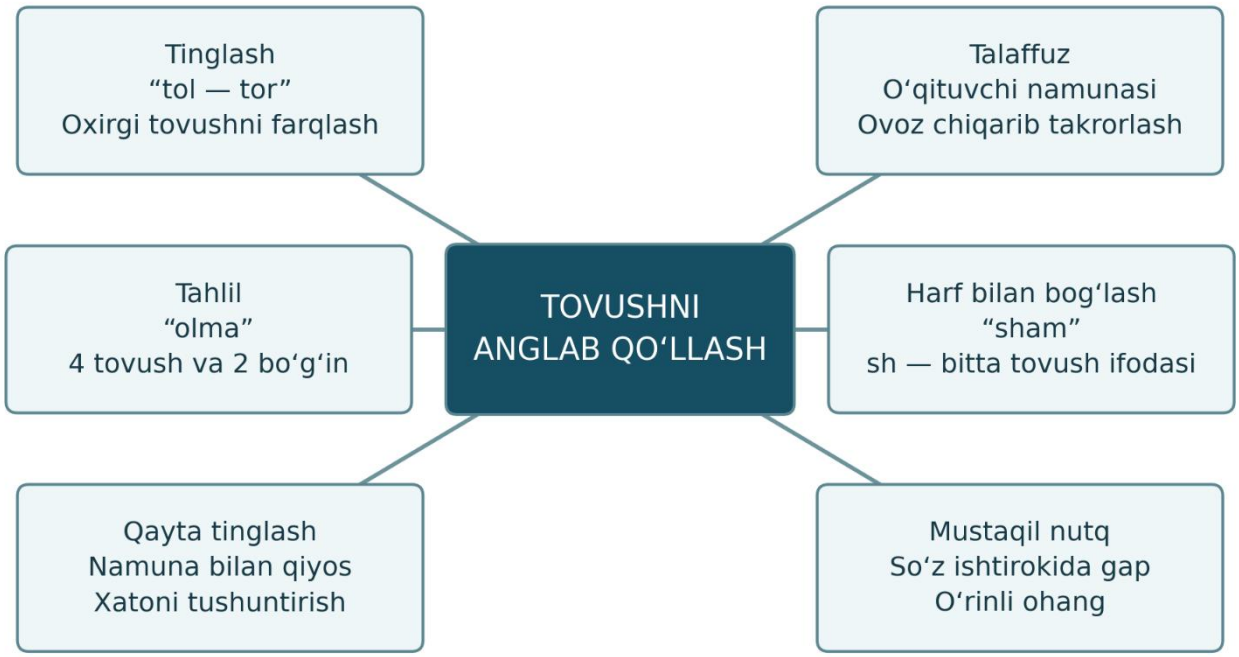
Boshlang‘ich sinfda fonetik topshiriqni bajarayotgan o‘quvchi to‘g‘ri javobni tanlashi mumkin, ammo bu har doim tovushni anglab farqlaganini bildirmaydi. U rasmga, harfga yoki oldingi javobga tayanishi ham mumkin. Shu sababli fonetik kompetensiya ustida ishlashda to‘g‘ri javobning o‘zi bilan cheklanmasdan, bolaning uni qanday topganiga e’tibor berish zarur. Raqamli mashqdan keyingi qisqa og‘zaki izoh ana shu farqni ochishga xizmat qilishi mumkin.

Mahalliy metodik adabiyotda ham tovush ustida ongli ishlashga alohida e’tibor berilgan. K. Qosimova va hammualliflar so‘zni tovush jihatidan tahlil qilishni harf tahlili bilan aralashtirmaslik zarurligini ko‘rsatadi [4, 210–211-b.]. Bu qoida raqamli topshiriq uchun ham muhim: maqsad eshitib farqlash bo‘lsa, yozuvni oldindan ko‘rsatish bolaning boshqa belgiga tayanib javob berishiga olib kelishi mumkin.

Z. Kenjayevaning ishlarida boshlang‘ich sinflarda fonetik kompetensiyani shakllantirishning didaktik imkoniyatlari [5], shuningdek, multimedia, CAPT va gamifikatsiya bilan bog‘liq metodik masalalar [6] muhokama qilingan. Ushbu tezisda ana shu mavzuga o‘zbekcha so‘zlar asosidagi topshiriqlar va javobni izohlashga yo‘naltirilgan qayta aloqa nuqtayi nazaridan yondashiladi. Taklif etilgan mashqlar muallifning tajriba natijalari sifatida berilmaydi.

Fonematik anglash bo‘yicha meta-tahlilda alohida tovushlar bilan ishlashga qaratilgan ta’lim muhokama qilinadi [1]. Planshetlardan foydalanish haqidagi tizimli sharh esa o‘qituvchi rahbarligi va baholash masalasini ko‘taradi [2]. Texnologiya orqali savodxonlikni o‘rgatishga doir yana bir meta-tahlil umumiy ijobiy ta’sirni qayd etsa-da, qaysi yondashuv kim uchun va qanday sharoitda samarali bo‘lishini aniqlashtirish zarurligini ta’kidlaydi [3]. Mahalliy metodik qarashlar bilan birgalikda bu xulosalar topshiriqni o‘quv maqsadi va pedagogik rahbarlikka bog‘lab tashkil etish uchun nazariy tayanch bo‘ladi.

Taklif etilayotgan yondashuvda tovush bilan ishlash oltita o‘zaro bog‘langan faoliyatda ifodalanadi. Ularning barchasini har bir darsda to‘liq bajarish shart emas. O‘qituvchi o‘quvchining qiyinchiligiga mos tarmoqni tanlaydi. Klaster shu tanlovni ko‘rsatadi.

1-rasm. Fonetik mashqlarni tashkil etish uchun taklifiy klaster

Birinchi misol — “tol” va “tor” so‘zlarini eshitib taqqoslash. Avval yozuv ko‘rsatilmasdan ikki so‘z aytiladi. O‘quvchidan oxirgi tovushni ajratish va farqni tushuntirish so‘raladi. Keyin yozuv qo‘shilib, /l/ va /r/ tovushlari tegishli harflar bilan bog‘lanadi. Bunday tartib eshitishga doir topshiriqni harfni tanish topshirig‘idan ajratib tashkil etish uchun taklif qilinadi. Bola javobda qiynalsa, namuna qayta eshittiriladi; tezlik uchun ball berish shart emas.

Ikkinchi misol — “olma” so‘zini tovush va bo‘g‘in jihatidan tahlil qilish. Tovushlar uchun to‘rtta belgi qo‘yiladi: /o/, /l/, /m/, /a/. Bo‘g‘inlar uchun esa “ol-ma” tarzida ikkita birlik ajratiladi. Belgilarni ekranda surish ham, stol ustidagi kartochkalar bilan ishlash ham mumkin. Muhim shart — o‘quvchining qaysi birlikni sanayotganini aytib berishi. Qurilma ushbu tushuntirish o‘rnini bosa olmaydi.

Uchinchi misolda “sham” so‘zi orqali tovush va uning yozuvdagi ifodasi muhokama qilinadi. O‘quvchi /sh/, /a/, /m/ tovushlarini ajratadi, keyin sh harflar birikmasining bitta tovushni ifodalashiga e’tibor qaratadi. Bu topshiriq oddiy tovush–harf mosliklari o‘zlashtirilganidan keyin berilishi tavsiya etiladi. Aks holda tovushni aniqlash qiyinchiligi bilan yozuv birliklarini farqlash qiyinchiligi aralashib ketishi mumkin.

Ovoz yozish vositasidan foydalanishda bola qisqa gapni aytib, o‘z talaffuzini qayta tinglashi mumkin. O‘qituvchi barcha kamchilikni birdan sanash o‘rniga, bitta aniq jihatga e’tibor qaratadi: masalan, so‘roq gapning ohangi yoki so‘z oxiridagi tovush. “Yana urinib ko‘r” degan umumiy ko‘rsatma o‘rniga “Gap oxiridagi ohangni

namunaga qiyosla” kabi yo‘naltirish beriladi. Ovoz yozish imkoni bo‘lmagan holatda juftlikda tinglash va o‘qituvchi namunasiga qaytish muqobil bo‘la oladi.

Bu mashqlarni birlashtiruvchi tamoyil — javobdan keyin sababni muhokama qilishdir. O‘yinli topshiriqda o‘quvchi kerakli belgini bosgani uchun emas, tovushni to‘g‘ri ajratib, tanlovini izohlay olgani uchun mazmunli fikr olishi kerak. Xato esa keyingi topshiriqni tanlashga yordam beradigan belgi sifatida qaraladi. Farqni eshitmagan bolaga qayta tinglash, farqni eshitib talaffuzda qiynalgan bolaga esa namuna bilan og‘zaki mashq taklif etiladi.

Darsdagi qayta aloqa uchun tovushni farqlash, so‘zda ajratish, yozuv bilan bog‘lash va yangi gapda qo‘llash alohida ko‘rib chiqilishi mumkin. Natijani qayd etishda mustaqil javob bilan o‘qituvchi yordamidan keyingi javob ajratiladi. Bu standartlashtirilgan baholash shkalasi emas, topshiriqni moslashtirish uchun metodik taklifdir. Uning ishonchliligini aniqlash ham alohida tekshirishni talab qiladi.

Xulosa

Fonetik mashqda raqamli vosita tanlashdan oldin o‘quvchining bajaradigan amali belgilanishi lozim. Audio namuna eshitishga, belgi va kartochkalar tahlilga, ovoz yozuvi esa qiyoslashga xizmat qilishi mumkin. Shu faoliyatlar o‘qituvchining aniq savoli va nutqiy vazifa bilan bog‘langanda metodik jihatdan izchil mashg‘ulot loyihasi hosil bo‘ladi. Tezisdagi klaster hamda misollar amaliyotga taklif sifatida ishlab chiqilgan. Ular sinovdan o‘tkazilmaganligi sababli o‘zlashtirishning oshgani yoki muayyan samaradorlikka erishilgani haqida da’vo qilinmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rice, M., Erbeli, F., Thompson, C. G., Sallese, M. R., & Fogarty, M. (2022). Phonemic Awareness: A Meta-Analysis for Planning Effective Instruction. Reading Research Quarterly, 57(4), 1259–1289. https://doi.org/10.1002/rrq.473

2. Parry, C. R. L., Kumar, S., & Gallingane, C. (2024). Integration of Tablets in Phonological Awareness and Phonics Instruction: A Systematic Review. Journal of Research in Childhood Education, 38(4), 559–576. https://doi.org/10.1080/02568543.2023.2301110

3. Dahl-Leonard, K., Hall, C., & Peacott, D. (2024). A meta-analysis of technology-delivered literacy instruction for elementary students. Educational Technology Research and Development, 72, 1507–1538. https://doi.org/10.1007/s11423-024-10354-0

4. Qosimova, K., Matchonov, S., G‘ulomova, X., Yo‘ldosheva, Sh., Sariyev, Sh. (2009). Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: Noshir. 352 b. https://jdpu.uz/wp-content/uploads/2020/01/Ona-tili-oqitish-metodikasi-1.pdf

5. Kenjayeva, Z. (2025). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fonetik kompetensiyalarini shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlarni tizimlashtirish. Maktabgacha va maktab ta’limi, 3(10). https://doi.org/10.5281/zenodo.17525791

6. Kenjayeva, Z. (2026). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining fonetik kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik va didaktik asoslari. Qo‘qon universiteti xabarnomasi, 18. https://doi.org/10.54613/ku.v18i.1618